

УДК 355.232:343.9:378.1(477)

DOI <https://doi.org/10.32689/2522-4603.2025.2.9>**Дмитро ЦІСАР**

доктор філософії в галузі права, старший науковий співробітник наукового центру проблем виховання доброчесності та запобігання корупції у секторі безпеки та оборони

Національного університету оборони України

ORCID: 0000-0002-4801-8483

Сергій ХАЛИМОН

доктор юридичних наук, професор, заступник начальника кафедри теорії права

та кримінально-процесуальної діяльності факультету правоохоронної діяльності

Національної академії Державної прикордонної служби України імені Богдана Хмельницького

ORCID: 0000-0003-2998-7235

ПРАВОВИЙ СТАТУС КУРСАНТІВ У ВИЩИХ ВІЙСЬКОВИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДАХ УКРАЇНИ: ПРОБЛЕМНІ АСПЕКТИ

Наукова стаття присвячена висвітленню правового статусу військовослужбовців/курсантів під час проходження ними військової служби чи навчання у вищих військових навчальних закладах України. Розкрито проблеми, ризики та загрози спричиненні повномасштабною військовою агресією РФ проти України, що виникли у сфері здійснення та забезпечення процесів набуття громадянами вищої освіти у закладах вищої освіти, що надають таку послугу.

Визначено що університети, академії, інститути, коледжі, які діють у системі військової освіти являються спеціалізованими навчальними закладами та здійснюють підготовку військовослужбовців, які під час навчання проходять військову службу на добровільній основі, та на цей період набувають статусу «курсант».

Доведено що визначені норми загальної площі для розміщення військовослужбовців/курсантів в казармах тожні із нормами утримання заарештованих, затриманих, узятих під варту, засуджених осіб. При цьому особи засудженні до позбавлення волі наділені правом щодо покращення своїх житлових умов, на відміну від військовослужбовців/курсантів які такого права не мають. Встановлено що військовослужбовцям як і засудженим заборонено самовільно залишати установу свого перебування/навчання, а за належне чи неналежне дотримання умов та порядку відбування покарання до засудженого застосовуються заходи щодо змін умов його тримання, в той час як до засудженого військовослужбовця застосовуються лише заходи заохочення чи стягнення.

Розглянуто питання тривалості робочого тижня та відмінностей між засудженими та курсантами, які як встановлено навчаються в тиждень на один день більше від засуджених, яким за законодавством визначено п'ятиденний робочий тиждень або тривалістю 40 годин.

Визначено прямий вплив умов утримання військовослужбовців на їхній морально-психологічний стан, що як наслідок відображається на відношенні до виконання службових обов'язків та не сприяє популяризації військової служби.

Ключові слова: військовослужбовці, курсанти, освіта, вищий військовий навчальний заклад, засудженні.

Dmytro Tsisar, Serhii Khalymon. LEGAL STATUS OF CADETS IN HIGHER MILITARY EDUCATIONAL INSTITUTIONS OF UKRAINE: PROBLEM ASPECTS

The scientific article is devoted to highlighting the legal status of military personnel/cadets during their military service or study at higher military educational institutions of Ukraine. The article reveals the problems, risks and threats caused by the full-scale military aggression of the Russian Federation against Ukraine that have arisen in the sphere of implementing and ensuring the processes of obtaining higher education by citizens in higher education institutions that provide such a service.

It has been determined that universities, academies, institutes, and colleges operating in the military education system are specialized educational institutions and train military personnel who, during their studies, undergo military service on a voluntary basis and acquire the status of «cadet» for this period.

It has been proven that the established norms of common area for accommodating military personnel/cadets in barracks are identical to the norms for the detention of arrested, detained, taken into custody, and convicted persons. At the same time, persons sentenced to imprisonment have the right to improve their living conditions, unlike military personnel/cadets, who do not have such a right. It has been established that military personnel, like convicts, are prohibited from arbitrarily leaving their institution of residence/training, and for proper or improper compliance with the conditions and procedure for serving a sentence, measures are applied to the convict to change the conditions of their detention, while only measures of encouragement or punishment are applied to the military personnel.

The issue of the length of the work week and the differences between convicts and cadets, who, as established, study one day more per week than convicts, who are legally required to have a five-day work week or a 40-hour work week, has been considered.

The direct impact of the living conditions of military personnel on their moral and psychological state has been determined, which, as a result, is reflected in their attitude towards the performance of official duties and does not contribute to the popularization of military service.

Key words: military personnel, cadets, education, higher military educational institution, convicted persons.

Постановка проблеми. В Україні освітні процеси в закладах вищої освіти перебувають не в кращому своєму положенні, оскільки вплив повномасштабної російської військової агресії проти України, негативно позначився на усіх сферах життєдіяльності держави, постійній міграції людей, знищенні інфраструктури, анексії територій, щоденному терорі цивільного населення та вчиненні інших військових злочинів. Саме ці фактори вплинули на обсяг абітурієнтів до вищих військових навчальних закладів. Проведення щорічних профорієнтаційних заходів із потенційними вступниками, навряд чи зможуть виправити наявну ситуацію без проведення змін та удосконалення чинного законодавства у сфері здійснення та забезпечення військової освіти. Серед проблем викликаних повномасштабним вторгненням одне із провідних місць посідає проблема пов'язана із стандартами організації порядку проходження військової служби та навчання у вищих військових навчальних закладах України, які діють за параметрами радянських часів, прирівнюючи статус військовослужбовців/курсантів із особами, що утримуються у місцях несвободи (затримані чи засуджені до позбавлення волі на певний строк).

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Освіта як основа розвитку нації та утвердження держави на світовій арені, постійно перебуває в полі зору науковців. Виклики та загрози в освітньому середовищі спричинені війною на території України надали поштовху до розв'язання нових актуальних проблем що з'явилися.

Так, над висвітленням та вирішенням питань удосконалення та зміни поглядів до освіти в умовах сьогодення та визначенням основ правового статусу військовослужбовців під час навчання у вищих військових навчальних закладах України, висвітлено у працях таких науковців як: Т. Ніколаєнко, Є. Ніколаєва, Г. Рій, І. Шемелинець, S. Salkutsan, Al. Stolberg та інших.

Проте наявний ресурс отриманих результатів проведених досліджень не розкриває у повній мірі той обсяг наявних проблем та потребує додаткових наукових пошуків у сфері належного визначення правового статусу військовослужбовця під час проходження ними військової служби та навчання.

Метою статті є висвітлення деяких проблемних аспектів правового статусу військовослужбовців/курсантів під час навчання у вищих військових навчальних закладах України.

Виклад основного матеріалу дослідження. За статтею 53 Конституції України,

держава забезпечує кожному громадянину право на здобуття вищої освіти, її доступність та безоплатність із наданням державних стипендій та пільг [5, ст. 53]. Проте після 24 лютого 2022 року коли РФ розпочала повномасштабну військову агресію проти України система освіти зазнала серйозних змін викликаних новими ризиками та загрозами (ракетні атаки, терористичні акти та руйнування).

Так, за даними аналітичного звіту проведеного такими науковцями як, Є. Ніколаєв, Г. Рій, І. Шемелинець аналітичного центру «ОсвітАналітика» Київського університету імені Бориса Грінченка, щодо проблем та викликів які спіткали українську систему вищої освіти з початком повномасштабної військової агресії РФ проти України, лише за 300 днів після початку війни в Україні було зруйновано 361 заклад освіти і ще 2 556 пошкоджено, фінансування закладів освіти було секвестровано, а за доступними даними станом на вересень 2022 року більше 6 мільйонів осіб з яких 665 тисяч студентів та учнів шкіл (16 % від загальної кількості) та 25 тисяч освітян (6 % від загальної кількості) покинули територію України, що призвело до зменшення на понад 20 % кількості вступників у порівнянні із 2021 роком [1, с. 20–22, 32–33].

Як зауважив заступник начальника Полтавського територіального центру комплектування та соціальної підтримки, начальник сектору комплектування полковник Владислав Литовченко, під час вступної кампанії в 2024 році спостерігається недобір здобувачів вищої освіти, оскільки вступників в нашу країну зараз фізично набагато менше, ніж у попередні роки [9]. Однак незважаючи на виклики що зумовлені війною, бажання та зацікавленість здобуття вищої освіти в закладах вищої освіти України у сучасній молоді не згасає. В цьому питанні не є виключенням і здобуття освіти у вищих військових навчальних закладах, оскільки в умовах сьогодення такий вибір молоді з точки зору моралі, патріотичності та життєвої необхідності держави цілком виправданий і повністю повинен підтримуватися державою.

Тому необхідно зазначити про те, що університети, академії, інститути, коледжі, які діють у системі військової освіти Міністерства оборони України, Служби безпеки України, Державної прикордонної служби України, Національної гвардії України належать до навчальних закладів, де освіта є спеціалізованою та цілеспрямованою на здобуття і формування у громадян відповідних професійних військових навичок [11, ст. 5; 15, ст. 21].

Закон України «Про військовий обов'язок і військову службу» від 25.03.1992 року № 2232–ХІІ, визначає що громадяни України, які в установленому порядку зараховані до вищих військових навчальних закладів або військових навчальних підрозділів закладів вищої освіти для здобуття певних освітніх рівнів і не мають звань офіцерського складу, вважаються курсантами [10, абз. 1, ч. 4, ст. 25]. Оскільки офіційного статусу «курсант», набувають лише військовослужбовці що навчаються у військовому навчальному закладі та не мають офіцерських військових звань [11, ч. 6, ст. 15], то слід підкреслити, що такі особи у своєму повсякденному житті та службовій діяльності керуються Конституцією України, Законами України, Статутами Збройних Сил України та іншими нормативно-правовими актами [19, ст. 4].

Так, Статутом внутрішньої служби Збройних Сил України розміщення курсантів передбачається в казармах [19, ст. 131]. Походження слова казарма можливо пов'язане з арабським словом аль-Казр, що у свою чергу утворено з латинського лат. *castrum* (укріплений військовий табір). Казарми були відомі ще з часів Римської Імперії та призначалися для проживання військових де для їхніх потреб розміщувалось усе необхідне. Сучасні казарми чи казармені містечка, як правило розміщені на території військової частини та огорожені парканом із колючим дротом що охороняється [4].

На сьогодні Статутом внутрішньої служби Збройних Сил України розмір площі в спальних приміщеннях казарми встановлюється в межах від 2,5 до 4 квадратних метрів на кожного військовослужбовця, при цьому об'єм повітря повинен бути 9–12 кубічних метрів [19, ст. 135]. На цій підставі зацентруємо нашу увагу. Якщо у разі арешту, затримання, узяття під варту чи засудження військовослужбовця, то в приміщенні камері гауптвахти площа на одного такого військовослужбовця відповідно до законодавства не може бути менш як 4 квадратні метри [13, п. 5, розд. IV; 6, ч. 1, ст. 115]. Такі ж норми застосовуються і до військовополонених відповідно до статті 25 Женевської Конвенції про поводження із військовополоненими та відповідають основним положенням законодавства України, де вони розміщують військовополонених в умовах, настільки сприятливих, наскільки сприятливими є умови розквартирування в тій самій місцевості військ держави, що тримає в полоні, і це стосується як самих приміщень так і загальної площі й мінімальної кубатури повітря [2, ст. 25; 12, ст. 28, розд. VI; 21, с. 73].

Оскільки відповідно до пункту 8 статті 13 Закону України «Про Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини» військові частини, гауптвахти, дисциплінарні батальйони відносяться до місць несвободи і можуть відвідуватися Уповноваженим Верховної ради України з прав людини без попереднього повідомлення про час і мету відвідування таких місць, то ми спробуємо порівняти умови розміщення курсантів із умовами утримання засуджених осіб до позбавлення волі на певний строк [20, п. 8, ст. 13; 8, с. 206].

Частина 1 статті 115 Кримінально-виконавчого кодексу України, яка врегульовує матеріально-побутове забезпечення засуджених до позбавлення волі також визначає що норма жилої площі на одного засудженого не може бути меншою як чотири квадратні метри [6, ч. 1, ст. 115]. При цьому Закон України «Про попереднє ув'язнення» передбачає право на отримання послуги із забезпечення поліпшених умов тримання для осіб яких взято під варту [18, ст. 111], на відміну від курсантів яким таке права не надається, хоча і не забороняється.

Враховуючи зазначене можемо сформулювати думку, що умови розміщення курсантів у вищих військових навчальних закладах прирівнюються, а той гірші за умови заарештованих, затриманих, узятих під варту, засуджених військовослужбовців, військовополонених чи навіть засуджених осіб до позбавлення волі. Зауважимо, що держава фактично самоусувається від потреби перегляду способів розміщення курсантів, наголошуючи що такі особи в добровільному порядку проходять військову службу. Дана норма розповсюджується на курсантів як Збройних Сил України, так і Державної прикордонної служби України [16, абз. 2–3, п. 5; 17, абз. 2, п. 3].

Продовжуючи порівняльну аналогію слід також врахувати і ряд обмежень, які покладаються як на військовослужбовців так і на засуджених, серед яких є обмеження свободи. Як військовослужбовцям так і засудженим заборонено самовільно залишати місце свого перебування. Проте важливо пам'ятати, що військовослужбовець (курсант) обрав такі обмеження добровільно тоді, як засуджений зобов'язаний терпіти такі обмеження в наслідок своєї протиправної поведінки в минулому [8, с. 208].

Наступна невідповідність це робочий (навчальний) тиждень. Так ст. 199 Статуту внутрішньої служби Збройних Сил України передбачає, що для військовослужбовців курсантів (слухачів) військових навчальних закладів, навчальних центрів, військових частин встановлюється шестиденний

робочий тиждень з одним вихідним днем. Тривалість робочого тижня встановлюється законом [19, ст. 199]. Тоді як для засудженого відповідно до ст. 119 Кримінально-виконавчого кодексу України, робочий тиждень не може перевищувати норму тривалості робочого часу, встановленого законодавством про працю. А законодавство про працю визначає п'ятиденний робочий тиждень або 40 годин [6, ст. 119; 8, с. 209; 7]. При цьому у переважній більшості країн Європейського союзу навчальний тиждень у курсантів військових навчальних закладів становить п'ять днів.

Повсякденне життя курсантів, військово-службовців визначається на підставі розпорядку дня. Характерним для всіх є наявність постійного контролю та нагляду за вище згаданими категоріями осіб, шляхом щоденного проведення ранкового огляду та вечірньої перевірки [19, ч. 1, ст. 201; 13, п. 1, розд. IX; 14, п. 1, розд. VII]. Такий нагляд та контроль за особою (курсантом) яка в добровільному порядку проходить військову службу, не побудований на принципах довіри і взаємоповаги та носить формат тотальної диктатури з боку держави до цієї особи з моменту набуття нею статусу «військовослужбовця». Така форма гіперконтролю навряд чи виступає стимулюючим фактором розвитку особистості майбутнього офіцера-лідера. Виховання курсанта починається з умов у яких він навчається та поваги до його статусу та має відповідати основам Загальної декларації прав людини де освіта повинна бути спрямована на повний розвиток людської особи і збільшення поваги до прав людини і основних її свобод [3, п. 2, ст. 26].

Цілком погоджуємося із тезою S. Salkutsan & Al. Stolberg, що від початку російського вторгнення 24 лютого 2022 року Збройні Сили України продемонстрували здатність

максимально збільшити свою присутність на полі бою. Для того, щоб мати стійкий потенціал для подібного успіху в майбутньому, військова освіта, підготовка, а також матеріально-технічне і побутове забезпечення військовослужбовців повинні бути здатні робити те ж саме [22, с. 75].

Висновки. Україні в умовах протистояння військовій агресії РФ яка розпочалась з 2014 року, на своєму шляху до євроінтеграції та розбудови військової складової за стандартами НАТО, на законодавчому рівні необхідно переглянути нормативно-правове регулювання, що визначає основи здійснення розміщення, навчання та правового статусу військовослужбовців/курсантів у вищих військових навчальних закладах.

Неприпустимим є той факт що військово-службовця/курсанта, особу яка добровільно проходить військову службу утримують відповідно до норм розміщення та розпорядком дня, яке застосовуються до осіб що в примусовому порядку утримуються чи позбавлені волі, і навіть подекуди гірших. Усвідомлення такого порівняння негативно позначається на авторитетності вищого військового навчального закладу, як такого щоб розглядати питання для майбутнього здобуття в ньому вищої військової освіти.

Такий формат підготовки курсантів навряд позитивно впливає на розвиток офіцерських, лідерських якостей, скорше деформую особистість її морально-ділові якості, змушуючи сприймати життя не відповідно до установлених законодавчих норм, а скоріш за неформальними правилами поведінки осіб, які примусово утримуються та позбавлені волі, що як наслідок впливає на його морально-психологічний стан та може спричинити наслідки, які виправити буде вже неможливо.

Література:

1. Вища освіта в Україні: зміни через війну : аналітичний звіт. Є. Ніколаєв, Г. Рій, І. Шемелинець. Київ : Київський університет імені Бориса Грінченка, 2023. 94 с.
2. Женевська Конвенція про поводження із військовополоненими : Конвенція від 12.08.1949 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_153#Text
3. Загальна декларація прав людини : Прийнята і проголошена резолюцією 217 А (III) Генеральної Асамблеї ООН від 10.12.1948 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015#Text
4. Казарма. Вікі Київського столичного університету імені Бориса Грінченка. Стаття. URL: <https://cutt.ly/FrkMjDuD>
5. Конституція України : прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28.06.1996 р. (редакція від 01 січня 2020 року). *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#Text>.
6. Кримінально-виконавчий кодекс України : *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*. 2004. № 3–4. Ст. 21 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1129-15#Text>
7. Кримінологічні засади запобігання злочинам в установах виконання покарань України (пенітенціарна кримінологія) : навч. посіб. / за ред. О. М. Джужі. Київ : НАВС, 2013. 620 с.

8. Ольховий І., Халимон С. Деякі проблеми правового статусу військовослужбовця (курсанта). *Актуальні проблеми правоохоронної діяльності в умовах воєнного стану* : тези III Всеукраїнської науково-практичної конференції (м. Хмельницький, 14 березня 2025 року). Хмельницький : Вид. Національна академія Державної прикордонної служби України імені Богдана Хмельницького, 2025. С. 206–210.
9. Переваги навчання у військових навчальних закладах та подовження прийому здобувачів: інтерв'ю із заступником очільника Полтавського ТЦК та СП. Полтавська Хвиля. Стаття. URL: <https://cutt.ly/KrkYUn6X>
10. Про військовий обов'язок і військову службу : Закон України від 25.03.1992 р. № 2232–ХІІ (редакція від 29 листопада 2024 року). *Відомості Верховної Ради України*. 1992. № 27. Ст. 385. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2232-12#Text>.
11. Про затвердження Положення про вищі військові навчальні заклади : постанова Кабінету Міністрів України від 12.05.2021 р. № 467. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/467-2021-%D0%BF#Text>
12. Про затвердження Порядку тримання військовополонених : постанова Кабінету Міністрів України від 05.04.2022 р. № 413. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/413-2022-%D0%BF#n23>
13. Про затвердження Порядку тримання засуджених, узятих під варту, заарештованих та затриманих військовослужбовців : наказ Міністерства оборони України від 03.11.2020 р. № 394. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0038-21#Text>
14. Про затвердження Правил внутрішнього розпорядку установ виконання покарань : наказ Міністерства юстиції України від 28.08.2018 р. № 2823/5. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1010-18#Text>
15. Про освіту : Закон України від 05.09.2017 р. № 2145–VIII. *Відомості Верховної Ради (ВВР)*, 2017, № 38–39, Ст. 380. URL: <https://cutt.ly/TrkYUS0K>
16. Про Положення про проходження громадянами України військової служби у Збройних Силах України : Указ Президента України від 10.12.2008 р. № 1153/2008. URL: <https://cutt.ly/TrlwvQJX>
17. Про Положення про проходження громадянами України військової служби в Державній прикордонній службі України : Указ Президента України від 29 грудня 2009 р. № 1115/2009 (редакція від 26 грудня 2023 року). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1115/2009#Text>
18. Про попереднє ув'язнення : Закон України від 30 червня 1993 року № 3352–ХІІ. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*, 1993, № 35, ст. 360. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3352-12#Text>
19. Про Статут внутрішньої служби Збройних Сил України : Закон України від 24.03.1999 року № 548–XIV (редакція від 04 травня 2024 року). *Відомості Верховної Ради України*. 1999. № 22–23. Ст. 194. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/548-14>.
20. Про Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*. 1998. № 20. Ст. 99. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/776/97-%D0%B2%D1%80#Text>
21. Цісар Д. В. Розміщення військовослужбовців (курсантів) в казармах вищих військових навчальних закладах України: проблемні аспекти. *The process and dynamics of the scientific path*. Збірник наукових праць «SCIENTIA» за матеріалами VIII Міжнародної науково-теоретичної конференції. (09 травня 2025, м. Страсбург, Французька Республіка), 2025. С. 72–74. URL: <https://cutt.ly/5rzqr2di>
22. Salkutsan S. & Stolberg Al. (2022) The Impact of War on the Ukraine Military Education System: Moving Forward in War and Peace. *Connections QJ*. 21, no. 3 (2022): 67–76. URL: <https://doi.org/10.11610/Connections.21.3.41>